

УДК 347.77

ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ОДИН ІЗ КРИТЕРІЇВ ВИЗНАЧЕННЯ ТРЕТІХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Олег КУЗЬМИЧ,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри судочинства

Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності цивільних правовідносин як одного з критеріїв визначення третіх осіб у цивільному праві. Аналізуються різні наукові підходи до розуміння названого поняття. Особливу увагу приділено загальнотеоретичним дослідженням із названої проблематики. За результатами наукового дослідження робиться висновок про те, що під час визначення правової природи цивільних правовідносин як одного з критеріїв виділення третіх осіб у цивільному праві слід прийняти запропоноване в юридичній літературі розуміння цивільних правовідносин як правових зв'язків, заснованих на нормах цивільного права, між юридично рівними суб'єктами, які виступають як носії цивільних прав і обов'язків.

Ключові слова: цивільні правовідносини, учасники цивільних відносин, треті особи, динаміка цивільних правовідносин, механізм правового регулювання.

CIVIL LEGAL RELATIONS AS ONE OF THE CRITERIA FOR DETERMINING THIRD PARTIES IN CIVIL LAW

Oleh KUZMYCH,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Justice
of the Educational and Scientific Law Institute
of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

SUMMARY

The article deals with the essence of civil legal relations as one of the criteria for determining third parties in civil law. Various scientific approaches to understanding this concept are analyzed. Particular attention is paid to general theoretical studies on the above issues. According to the results of scientific research, it is concluded that in determining the legal nature of civil legal relations as one of the criteria for the allocation of third parties in civil law, the understanding in the legal literature of the legal relations, based on the rules of civil law, should be taken into consideration equal actors who act as holders of civil rights and responsibilities.

Key words: civil legal relations, participants of civil relations, third parties, dynamics of civil legal relations, mechanism of legal regulation.

Актуальність теми дослідження. Проблематика участі третіх осіб у цивільних правовідносинах неодноразово перебувала в центрі уваги з боку науковців, однак що стосується розроблення одного з наукових критеріїв, який необхідно брати за основу під час виділення третіх осіб, а саме цивільні правовідносини, які беруться за основу, то це питання сьогодні є найменш дослідженим, що й зумовило актуальність тематики наукового дослідження.

Стан дослідження. Участь третіх осіб у цивільних правовідносинах неодноразово перебувала в центрі уваги серед науковців, підтвердженням чого слугують праці таких авторів, як В.В. Луць, В.А. Васильєва, О.О. Кот, Н.Ю. Голубєва, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова та інші, однак що стосується дослідження цивільних правовідносин через призму одного з наукових критеріїв, які мають братися за основу під час визначення третіх осіб, то це питання не знаходило належної уваги серед науковців.

Метою і завданням статті є розроблення одного з наукових критеріїв, а саме – цивільних правовідносин, який поряд з іншими має братися за основу під час визначення третіх осіб у цивільному праві.

Виклад основного матеріалу. Аналіз цивільного законодавства України та судової практики зокрема свідчить про відсутність єдиних критеріїв, які можна взяти за основу під час визначення третіх осіб.

Що стосується юридичної літератури, то визначальними критеріями є такі: цивільні правовідносини, які беруться за основу, учасники (суб'єкти) цивільних правовідносин, сторони, а також правовий зв'язок третьої особи з цивільними правовідносинами, які беруться за основу. Однак незалежно від наявних у науці цивільного права підходів у розумінні третьої особи основоположним критерієм щодо їх визначення є виникнення цивільних правовідносин, які можна взяти за основу.

Наприклад, у доктрині права правовідносини розглядаються як такі суспільні відносини, що регулюються правом і перебувають під охороною держави, учасники яких виступають у ролі носіїв взаємних кореспондуючих один одному юридичних прав і обов'язків. При цьому, зауважується, право – особливий, офіційний, державний регулятор суспільних відносин. У цьому – його головна значимість. Регулюючи ті чи інші відносини, воно, відповідно, надає їм правову форму, внаслідок чого ці відносини набувають

нової якості та особливого виду – стають правовими, втілюючись в юридичну оболонку [14, с. 508, 515].

У теорії цивільного права природа цивільних правовідносин неодноразово перебувала в центрі уваги серед дослідників. Ще за радянських часів у 40-х рр. минулого століття, йдеться у юридичній літературі, відбулося поглиблення уявлень про взаємозв'язок правовідносин і норм права; спеціально досліджувалися категорії суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, а із 60-х років ХХ століття увагу вчених привертають глибокі розробки окремих сторін зазначеної проблеми і, особливо, питання про місце правовідносин у системі інших правових явищ [9, с. 145].

У сучасній цивілістичній думці природа цивільних правовідносин, про що свідчать праці таких авторів, як О.С. Яворська, В.В. Луць, В.Л. Яроцький, Л.В. Козловська, А.В. Коструба, Р.А. Майданик, С.О. Погрібний, О.О. Кот, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова та інші, розглядається, як правило, через призму формального та матеріального підходів. Зокрема, «... цивільні правовідносини, пише Ю.П. Пацурківський, – це спеціальна форма та правова конструкція, у межах якої здійснюється суб'єктивне цивільне право й, відповідно, виконується суб'єктивний цивільний обов'язок» [10, с. 53]. «Цивільні правовідносини, як і емісійно-посвідчувальні зокрема, – пише В.Л. Яроцький, – враховуючи нові підходи, визначені положеннями ЦК України та інших актів цивільного законодавства, є результатом втілення в правову форму конкретних суспільних відносин не тільки завдяки реалізації норми права, але й (додатково) відповідного комплексу ненормативних регуляторів [17, с. 285]. З погляду формального підходу поняття цивільних правовідносин розглядає й Л.В. Козловська, якими, як зазначає авторка, є ідеальна модель фактичних суспільних відносин, закріплених нормами права. Суб'єктивні права та обов'язки утворюють структуру правовідношення, визначають правові зв'язки між суб'єктами [6, с. 102].

Формального підходу у розумінні цивільних правовідносин свого часу дотримувався й О.С. Іоффе [4, с. 512–532]. Наприклад, у підручнику із загальної теорії права у співавторстві із М.Д. Шаргородським «Вопросы теории права» автором було поставлено питання, що таке правовідносини – результат юридичного урегулювання реальних суспільних відносин чи засіб, створений самим правом для урегулювання таких відносин. Як наслідок, було дано відповідь про те, що правовідносини є результатом правового урегулювання фактичних відносин. Тому вони і визначаються як суспільні відносини, урегульовані нормами права [5, с. 180–182].

Поняттям цивільних правовідносин, пише Ч.Н. Азімов, охоплюється як воля держави, так і воля їхніх учасників. Однак значимість цих волей залежить від конкретного змісту суспільних відносин, які регулюються нормами права [1, с. 21]. З приводу визначення правовідносин як суспільних відносин, урегульованих правом, О.А. Беляєвич зауважує, що специфіка правовідношення, зокрема й договірної, полягає в тому, що в такому зв'язку державна й індивідуальна волі утворюють своєрідний сплав: учасники правовідношення, діючи на основі усвідомлених норм права, досягають консенсусу, яким абстрактні права та обов'язки конкретизуються відповідно до певної ситуації, завдяки чому створюються необхідні умови для спільної конструктивної діяльності, у процесі якої кожна зі сторін реалізує власний інтерес [2, с. 33–34]. Схожу позицію має й Н.В. Федорченко. Як зауважує авторка, правовідносини з надання послуг – це конкретне, реальне, урегульоване нормами права суспільне відношення, що виникає у сфері організації та безпосереднього здійснення діяльності щодо надання послуг, в основі якого лежать приватні інтереси

їхніх учасників щодо отримання певної вигоди, можливості реалізації, охорони та захисту яких закріплюються нормами права [15, с. 32].

Вагомий вклад у дослідження цього питання на сучасному етапі розвитку науки цивільного права внесли Є.О. Харитонов та О.І. Харитонова. Зокрема, авторами у роботі «Регулятивні правовідносини: приватноправовий та публічно-правовий виміри», присвяченій комплексному дослідженню цього поняття, запропоновано диференційовано підходити до його розуміння, а саме – на загальнотеоретичному, галузевому-теоретичному та конкретно-галузевому рівнях. У межах конкретно-галузевому рівня замість визначення цивільних правовідносин як суспільних відносин, врегульованих нормами права, більш вдалим, на думку дослідників, видається визначення цивільних правовідносин як правового зв'язку, що ґрунтується на нормах цивільного права, між юридично рівними суб'єктами, які виступають як носії цивільних прав і обов'язків. Тому, як зазначається авторами, зміст цивільних правовідносин як один із його елементів більш точним буде не поділяти на матеріальний та юридичний, а вести мову про нього як про єдине поняття, що охоплює суб'єктивні права та обов'язки учасників останніх [16, с. 107; 113].

Як впливає з наведеного, запропонований авторами підхід у розумінні цивільних правовідносин на конкретно-галузевому рівні є таким, який заслуговує на увагу, оскільки охоплює собою як матеріальний, так і формальний підходи у розумінні цивільних правовідносин. Крім того, з огляду на предмет і метод правового регулювання правові зв'язки, які складаються між учасниками цивільних відносин, можуть бути як урегульованими безпосередньо нормою права, так і навпаки, однак в останньому випадку, якщо такі правові зв'язки не суперечать нормі цивільного права, то вони також визнаються законодавцем і їм надається правова охорона. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 11 ЦК України підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків можуть бути як юридичні факти, які визначені нормою цивільного права, так і юридичні факти, які нормою цивільного права не визначені, але при цьому за умов, про які йдеться в ч. 1 ст. 11 ЦК України, можуть породжувати цивільні права та обов'язки. При цьому відповідно до ст. 627 ЦК України між учасниками цивільних відносин у разі укладення договорів можуть виникати й правові зв'язки, зміст і характер яких нормою цивільного права не є визначеним, але такі правові зв'язки не тільки визнаються нормами цивільного права, їм також надаються належні охорона та захист. Як зазначає Б.І. Пугінський, сторони в договорі можуть самостійно встановлювати будь-які правила щодо предмета своєї домовленості, якщо при цьому не порушуються будь-які заборони. Право визнає правила, створені сторонами в договорі, тобто забезпечує їх примусове здійснення і захист [13, с. 63].

Правові зв'язки, які не визначені нормою права, але набувають форми цивільних правовідносин, можуть визначатися й іншими соціальними регуляторами, зокрема звичаями ділового обороту, моральними засадами суспільства, канонічним правом тощо з огляду на те, що нормативною основою механізму правового регулювання, як влучно висловилося М.Д. Пленюк, є не лише норми права, тобто створювані державою норми цивільного законодавства [11, с. 19].

Запропонований О.С. Харитоновим та О.І. Харитонвою підхід у розумінні цивільних правовідносин як правових зв'язків, що ґрунтуються на нормах цивільного права, між юридично рівними суб'єктами, котрі виступають як носії цивільних прав і обов'язків з огляду на проблематику цієї роботи, а також предмет і метод правового регулювання цивільних правовідносин загалом, є таким, що

заслугове на увагу. Такий висновок ґрунтується на тому, що законодавець тільки в окремих випадках безпосередньо врегулює ті чи інші правовідносини як правовідносини з участю третіх осіб. Тому, як правило, тільки за відповідних передумов ті чи інші правовідносини можна розглядати такими, якими може опосередковуватися участь третьої особи. Наприклад, покладення виконання на третю особу можна розглядати таким, яким опосередковується участь третьої особи тільки за умови, якщо існують зобов'язання, для виконання обов'язку з яких й залучається боржником третя особа.

Тому, розглядаючи цивільні правовідносини як правову форму, якою опосередковуються правові зв'язки між його суб'єктами, необхідно зробити висновок, що такими є не тільки відносини, які вже врегульовані нормами цивільного права, але й також відносини, які хоч і не є безпосередньо врегульованими нормами цивільного права, але з огляду на диспозитивний характер таких норм та один із визначальних принципів цивільного права, а саме – свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3 ЦК України), є такими, що виникають з актів саморегулювання і при цьому не суперечать актам цивільного законодавства.

Як поняття, цивільні правовідносини в юридичній літературі розглядають також через призму одного з елементів механізму правового регулювання А.В. Коструба [7, с. 37], О.О. Кот [8, с. 206], О.О. Погрібний [12, с. 43–49], який має не тільки своїх прихильників, але й також противників [3, с. 197–216]. Такий підхід є наслідком наявних в юридичній літературі двох концепцій взаємозв'язку норми і правовідносин. Зокрема, згідно з першою з них правовідносини є результатом регулюючого впливу правової норми на суспільні відносини. Послідовність тут така: норма права – фактичні відносини – правовідносини. Згідно з другою, правовідносини є не результатом, а засобом регулювання суспільних відносин. Послідовність у цьому випадку буде вже іншою: норма права – правовідносини – суспільні відносини [14, с. 516–517].

З погляду проблематики наукової статті заслугове на увагу підхід у розумінні цивільних правовідносин, який запропонував В.А. Белов. Наприклад, критикуючи матеріальний і формальний підходи у розумінні аналізованого поняття, автор висловився, що правовідносини – це певне відображення суспільних відносин в очах дослідника. Учасники обороту (фактичного відношення) постають перед дослідником у вигляді суб'єктів права; соціальна оцінка їхніх фактичних дій як юридично можливих або повинних перетворюються в суб'єктивні права і юридичні обов'язки; то інші охоплюються поглядом юриста науковця чи практика і утворюють систему, яка називається правовідношенням [3, с. 211–212]. Як впливає з наведеного в розумінні В.А. Белова, цивільні правовідносини є науковим прийомом, який дослідниками використовується для аналізу правових явищ. Якщо розглядати поняття третьої особи з позиції одного із правових явищ, то необхідно зауважити, що цивільні правовідносини як поняття може бути також одним із прийомів у дослідженні участі третіх осіб у цивільних правовідносинах.

Отже, з огляду на проблематику статті слід сприйняти запропоноване Є.О. Харитоновим та О.І. Харитоновою розуміння цивільних правовідносин як правових зв'язків, що ґрунтуються на нормах цивільного права, між юридично рівними суб'єктами, які виступають як носії цивільних прав і обов'язків. Таке розуміння цивільних правовідносин у своїй основі охоплюватиме наявні в науці цивільного права матеріальний та формальний підходи. Тому якщо для визначення того чи іншого учасника цивільних відносин як третьої особи необхідно брати за основу ті чи інші цивільні правовідносини, то в основі

таких правовідносин мають бути не абстрактні чи потенційні правові зв'язки, а правові зв'язки, які уже виникли. Це означає, що має йтися про правові зв'язки, які уже виникли на підставі тих чи інших юридичних фактів між конкретними формально рівними суб'єктами, змістом яких виступають конкретні суб'єктивні цивільні права та обов'язки, виконання яких має здійснюватися у формі цивільних правовідносин.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зауважити, що під час визначення правової природи цивільних правовідносин як одного із критеріїв визначення третіх осіб у цивільному праві слід сприйняти запропоноване в юридичній літературі розуміння цивільних правовідносин як правових зв'язків, що ґрунтуються на нормах цивільного права, між юридично рівними суб'єктами, які виступають як носії цивільних прав і обов'язків. Таке розуміння цивільних правовідносин у своїй основі охоплюватиме наявні в науці цивільного права матеріальний та формальний підходи. Тому якщо для визначення того чи іншого учасника цивільних відносин як третьої особи необхідно брати за основу ті чи інші цивільні правовідносини, то в основі таких правовідносин мають бути не абстрактні правові зв'язки, а правові зв'язки, які уже виникли, тобто конкретні. Це означає, що має йтися про правові зв'язки, які вже виникли на підставі тих чи інших юридичних фактів, між конкретними формально рівними суб'єктами, змістом яких виступають конкретні суб'єктивні цивільні права та обов'язки, виконання яких має здійснюватися у формі цивільних правовідносин.

Список використаної літератури:

1. Азімов Ч.Н. Поняття цивільних правовідносин. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 6. С. 18–22.
2. Беляневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
3. Гражданское право : актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В.А. Белова. Москва : Юрайт-Изддат, 2007. 993 с.
4. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву : из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». 3-е изд., испр. Москва : Статут, 2009. 782 с. (Классика российской цивилистики).
5. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. Москва : Госюриздат, 1961. 381 с.
6. Козловська Л.В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 448 с.
7. Коструба А.В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 376 с.
8. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
9. Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 463 с.
10. Пацурківський Ю.П. Взаємозв'язок здійснення цивільних прав і обов'язків. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 618. *Правознавство*. С. 52–57.
11. Пленок М.Д. Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань (теоретичні та практичні засади) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 39 с.
12. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : монографія. Київ : Правова єдність, 2009. 304 с.

13. Пугинский Б.И. Теория и практика договорного регулирования. Москва : ИКД «Зерцало-М», 2008. 224 с.

14. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перероб. и доп. Москва : Юристъ, 2000. 776 с.

15. Федорченко Н.В. Договірні зобов'язання з надання послуг : проблеми теорії і практики : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2015. 328 с.

16. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Регулятивні правовідносини приватноправовий та публічно-правовий виміри : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 404 с.

17. Яроцький В.Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія. Харків: Право, 2006. 544 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Кузьмич Олег Ярославович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри судочинства Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kuzmych Oleh Yaroslavovych – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Justice of the Educational and Scientific Law Institute of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Olespas@rambler.ru

